

Enkäter till barn och unga

Viktigt att tänka på utifrån ett barnrättsperspektiv

Innehåll

- 4 Introduktion
- 6 Barnets förutsättningar att svara på enkäter
- 8 Att tänka på vid utformning av frågor och skalor
- 10 Viktig information när en enkät skickas eller delas ut
- 12 Slutord av Barnombudsmannen

BILAGA:

Om barnet i åldern 8–11 år

Projektledare: Christina Wahlström, Idéer för livet
Författare: Erik Jannesson, Idéer för livet
Formgivning: Tomas Falk Consulting
Skandias stiftelse Idéer för livet, 2025

Tack till

Bodil Långberg, Skandias stiftelse Idéer för livet
Martina Blombergsson, Barnombudsmannen
Edward Holgersson, Barnombudsmannen
Elever i Motivationslyftets mellanstadieklasser

Den här guiden hade inte varit möjlig att utveckla utan ovanstående personers stöd och feedback.

Förord

I ett samhälle med knappa resurser är det viktigt att prioritera de sociala insatser som ger störst positiv effekt för både enskilda individer och samhället i sin helhet.

"Jag tyckte det var roligt att svara för att man är anonym och ens åsikt kommer att synas. Man känner sig glad när någon vill ha ens åsikt."

[Barn, åk 4]

När vi inte vet vad specifika insatser bidrar till kan mätning ge oss bättre kunskap om effekterna av enskilda verksamheter. Det är också ett sätt att skapa ökad medvetenheten bland samhällets beslutsfattare om värdet av att investera i förebyggande insatser riktade mot det enskilda barnet.

Att mäta sociala insatser är även ett sätt för organisationerna själva att skapa underlag för att säkerställa att deras verksamhet verkligen bidrar till ett långsiktigt hållbart värdeskapande för individer och samhället i stort. Detta oavsett om insatserna initieras av företag, offentliga aktörer eller ideella organisationer.

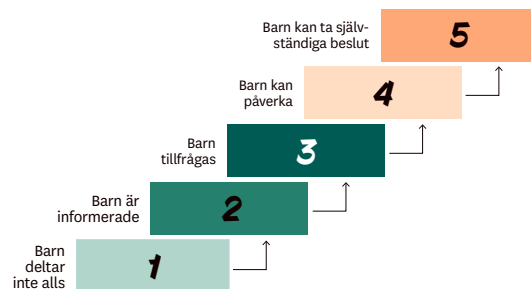
Idéer för livet jobbar därför aktivt för att ta fram nya verktyg och metoder som effektivt mäter sociala insatserns resultat. Eftersom vi enbart stödjer projekt som riktar sig till barn är det extra viktigt för oss att säkerställa att våra partners använder mätverktyg som tar hänsyn till och är anpassade för att användas i dialogen med ej ännu vuxna och myndiga individer. Det gäller speciellt vid mätningar av insatser inriktade på det yngre barnet.

Vi utgår ifrån FN:s konvention om barns rättigheter (Barnkonventionen) i allt vårt arbete, och kräver att alla våra samarbetsprojekt tar hänsyn till Barnkonventionens fyra grundprinciper: Barnets lika värde och rättigheter (artikel 2), barnets bästa (artikel 3), barnets utveckling (artikel 6) och barnets rätt till delaktighet och inflytande (artikel 12).

"Jag tycker de ska tänka: Hmm.. hur skulle jag känna om jag fick den här frågan?"

[Barn, åk 4]

För att säkerställa Barnkonventionens artikel 12, utgår Idéer för livet från Hearts delaktighetstrappa. Enligt Barnkonventionen ska minst de tre första stegen vara uppfyllda, medan Idéer för livet har som ambition att de insatser vi stödjer minst ska leva upp till trappsteg 4.

Vi har i dialog med våra partners förstått att det är utmanande att utforma enkätundersökningar som vänder sig till barn. Därför har vi tagit fram denna guide. Den utgår ifrån tydligt barnrättsperspektiv och under utvecklingen av guiden har vi fått ovärderligt stöd av Barnombudsmannen. Dessutom har vi i samarbete med Motivationslyftet fått feedback av elever i årskurs 4. Deras åsikter och tankar om enkäter finns presenterade löpande i guiden i form av anonyma citat.

Det är vår förhoppning och ambition att våra stipendiater och övriga samarbetspartners, men även andra organisationer som har barn som målgrupp, ska använda guiden som stöd i sina sociala insatser för att säkerställa barn och ungas delaktighet och inflytande.

Stina Liljekvist, Ordförande
Skandias stiftelse Idéer för livet

Introduktion

Det är viktigt att enkätundersökningar som riktar sig till barn upp till 18 år utformas och genomförs utifrån ett barnrättsperspektiv. Det regleras i FN:s konvention om barns rättigheter (Barnkonventionen), vars innehåll även är lag i Sverige sedan 1 januari 2020. Barnkonventionen lyfter fram vikten av att alltid beakta situationen utifrån barnets bästa.

"Det känns oftast som att någon lyssnar på en och inte kommer skvallra!"

[Barn, åk 4]

Barnkonventionen synliggör att barnet (upp till 18 år) per automatik är en rättighetsbärare. "Barnet ges inte rättigheter utan har rättigheter i egenskap av att vara människa. Som rättighetsbärare har barnet rätt att delta i den demokratiska beslutsprocessen, rätt till autonomi och rätt att självständigt utöva sina rättigheter" (Barnombudsmannen, 2021, sida 9).¹ Ur ett mätperspektiv är det därför viktigt att de eventuella frågor som ställs är utformade i samråd med det berörda barnet. Frågorna, och omständigheter runt omkring dessa, ska vara anpassade till barnets ålder, bakgrund och mognad. Barnet ska även informeras om hur svaren tas omhand, var barnet kan ta del av mätningens resultat och vad utfallen ska användas till. Med andra ord är det viktigt att under hela processen utgå ifrån Barnkonventionens artikel 12, det vill säga att alla barn har rätt att uttrycka sin mening och få den respekterad.

"Det blir kul när man har ett bra svar och kan känna sig stolt och klok."

[Barn, åk 4]

I Barnkonventionen presenteras innebörden av artikel 12 på en rätt övergripande nivå, vilket gör att vi rekommenderar dig att inte bara läsa artikeln (och Barnkonventionen i sin helhet), utan även de allmänna kommentarerna om artikeln som sammanställts av FN:s kommitté för barns rättigheter (barnrättskommittén). Vi berättar mer om artikel 12 i fakturen på sida 5.

Att mäta förändringar hos barnet kan göras på många olika sätt, bland annat via intervju, observation och enkät, där det sistnämnda kanske är det vanligaste sättet. Det finns omfattande litteratur i Sverige om vad som är viktigt att tänka på när enkäter utformas och används. Vi rekommenderar boken "Enkätmetodik: att planera och genomföra en undersökning" (Liber, 2023) skriven av Marika Wenemark, som är en av få svenska enkätforskare. I den typen av böcker ges generella och detaljerade tips rörande utformning, test och användning av enkäter. Men vad som ofta saknas är ett tydligt barnrättsperspektiv. Syftet med den här guiden är därför att lyfta fram vad som är viktigt att tänka på vid utformning och genomförande av undersökningar som riktar sig till barn, vilket i både Barnkonventionen och den här

skriften avser alla upp till 18 år. Denna guide är på så sätt ett komplement till det redan omfattande skriftliga material som finns om hur intervjuer med barnet kan genomföras utifrån ett barnrättsperspektiv.

Innehållet i den här guiden är baserat på Idéer för livets mångåriga erfarenhet av att arbeta utifrån ett barnrättsperspektiv, både i olika verksamheter och i informationsinsamling från barn. Guiden utgår också ifrån en litteraturstudie som Socialstyrelsen presenterade år 2015. Den heter "Litteraturstudie om surveyundersökningar till barn och ungdomar" och är skriven av Fredrik Scheffer och Andreas Persson som arbetar på enheten för mätteknik på Statistiska centralbyrån (SCB).² När vi i den här guiden refererar till "Socialstyrelsens litteraturstudie" är det just den studien vi menar.

Guidens innehåll är dessutom framtaget utifrån feedback från elever i årskurs 4, vilket möjliggjorts genom ett samarbete med Motivationslyftet. Ett urval av elevernas åsikter om hur det är att fylla i enkäter presenteras i form av anonyma citat i den här guiden. Använd därför citaten från eleverna som vägledning i ditt arbete med att utforma och använda enkäter för barn (upp till 18 år).

Guiden består av tre huvudkapitel. Det första heter "Barnets förutsättningar att svara på enkäter" och fokuserar på just det. Det andra kapitlet – "Att tänka på vid utformning av frågor och skalor" – behandlar hur frågor och svarsalternativ kan designas för att underlätta så mycket som möjligt för barnet att ge ett korrekt svar. I det avslutande kapitlet – "Viktig information när en enkät skickas eller delas ut" – lyfter vi fram vad som är viktigt för barnet att få veta i samband med att det fyller i enkäten, så att barnet får det stöd det behöver. Slutligen innefattar guiden bilagan "Om barnet 8–11 år". Den beskriver viktiga karaktäristiska drag hos barnet i dessa åldrar, likväl som barnets förmåga att svara på enkätfrågor. Bilagans innehåll är nästan en ordagrann återgivning av sidorna 14–15 i Socialstyrelsens litteraturstudie.

¹ Barnombudsmannen, 2021, "Alla tar ju inte ansvar – Barnkonventionen som lag under en samhällskris". Ladda ner här: [Barnombudsmannen.se/globalassets/dokument/publikationer/alla-tar-ju-inte-ansvar.pdf](https://www.barnombudsmannen.se/globalassets/dokument/publikationer/alla-tar-ju-inte-ansvar.pdf)

² Ladda ner studien här: [Socialstyrelsen.se/publikationer/litteraturstudie-om-surveyundersokningar-till-barn-och-ungdomar-2015-1-16](https://www.socialstyrelsen.se/publikationer/litteraturstudie-om-surveyundersokningar-till-barn-och-ungdomar-2015-1-16)

Om Barnkonventionens artikel 12

Artikel 12 tydliggör att barnet i alla åtgärder som rör det, har rätt att bilda, uttrycka och få sina åsikter beaktade. Barnrättskommitténs kommentar nr 12 (2009) om barnets rätt att bli hörd innefattar totalt 136 punkter som specificerar olika aspekter av den aktuella artikeln. Bland annat poängteras följande:

- Barnets rätt att uttrycka sin åsikt gäller oavsett ålder, det vill säga även när det är väldigt litet. I de fall barnet inte kan uttrycka sin åsikt muntligt eller skriftligt behöver andra uttrycksformer utgöra grunden, exempelvis lek, kroppsspråk, ansiktsuttryck och teckningar (punkt nr 21).
- Det är den vuxnas ansvar att göra barnet delaktigt och anpassa sättet att lyssna utifrån barnets ålder, mognad och funktionsförmåga (punkt nr 11, 20 och 21 med flera). I det sistnämnda fallet kan det exempelvis handla om att ett barn med betydande lässvårigheter har rätten att få enkätfrågor upplästa för sig för att på så sätt möjliggöra för barnet att uttrycka sin åsikt.
- Barnet måste få veta under vilka omständigheter det ges möjlighet att uttrycka sina åsikter, framför allt då det är en av flera viktiga delar i ett underlag för barnet att göra informerade val utifrån (punkt nr 25).
- Barnet har rätt till återkoppling om hur dess åsikter kommer tas om hand och vad resultatet utifrån detta är (punkt nr 45).
- Det är upp till barnet att välja om det vill nyttja sina rättigheter, det vill säga det handlar om en valmöjlighet, inte en skyldighet. Barnet behöver dessutom ges tillräcklig information och råd för att kunna fatta beslut som är för barnets eget bästa (punkt nr 16).

Barnkonventionen i sin helhet finns att läsa både i en längre och kortare version på Barnombudsmannens hemsida.¹ På samma ställe hittar du även samtliga 25 allmänna kommentarer som barnrättskommittén har sammanställt. Barnrättskommittén kontrollerar hur barnkonventionen efterlevs, och de sammanställer allmänna kommentarer om hur bland annat artiklarna i Barnkonventionen ska tolkas mer i detalj. Dessa allmänna kommentarer är därför viktiga att ta del av för att fullt ut förstå innebörden av Barnkonventionen.

¹ Läs mer om Barnkonventionen här: [Barnombudsmannen.se/barnkonventionen](https://barnombudsmannen.se/barnkonventionen)

Barnets förutsättningar att svara på enkäter

När en enkät skapas är det viktigt att vara medveten om barnets förutsättningar att förstå och svara på enkätfrågor. Det krävs nämligen grundläggande kunskap i ämnet för att kunna designa en enkät som är lätt för barnet att besvara, så att det ges möjlighet att utöva sin rätt att uttrycka sin åsikt på ett relevant sätt. En viktig del i detta är att förstå den kognitiva svarsprocessen, och vad som krävs för att barnet ska kunna ta sig igenom den.

"Det var lite svårt när jag inte fattade och förstod vad man skulle göra. Ibland är det för att man aldrig hade tänkt på den frågan eller svaren."

[Barn, åk 4]

Alla som svarar på en enkätfråga genomgår en kognitiv process som övergripande kan beskrivas i följande fyra steg:¹

1. Individens försöker förstå enkätfrågan, det vill säga vad det är för information som efterfrågas.
2. Utifrån tolkning av vad som efterfrågas letar individen efter information som kan användas för att besvara frågan, via sitt eget minne eller andra källor.
3. Den insamlade informationen bearbetas sedan av individen, vilket kan innefatta bedömningar, avvägningar och beräkningar, för att skapa en helhetsbild i relation till det som efterfrågas.
4. Utifrån bearbetningen av informationen svarar individen på frågan, vilket oftast sker via fasta svarsalternativ eller fritextsfält.

Det är även viktigt att individen förstår varför den svarar på enkäten. Sådan grundläggande information räddar ut en del frågetecken, samtidigt som det också kan underlätta besvarandet av enkätfrågorna. För barnet är det dessutom en grundläggande rättighet att få reda på i vilket sammanhang frågorna ställs.

För att barnet ska kunna ta sig igenom den kognitiva svarsprocessen för lite mer avancerade frågor, krävs det att den kognitiva förmågan är färdigutvecklad. Det är den enligt Socialstyrelsens litteraturstudie först när barnet är omkring 16 år. Av studien framgår det även att barnet under den period det är cirka 11–15 år vanligen utvecklar sitt abstrakta och logiska tänkande, samt att barnet får en ökad förmåga att tänka i olika tidsperspektiv och förstå hur dessa hänger ihop (dåtid–nutid–framtid). Detta innebär generellt att barnet inte har samma goda förutsättningar att svara på enkätfrågor som det har när det är 16 år och äldre. Det är därför särskilt viktigt att anpassa frågor och eventuella skalor utifrån de förutsättningar som barnet har för stunden.

"Det som gör det roligt att svara på frågorna är att man kan relatera till frågorna och känner igen sig. De ska också vara intressanta."

[Barn, åk 4]

När barnet är i åldern 8–11 år har det vanligen andra karaktäristiska drag som påverkar hur det svarar på enkäter. Socialstyrelsens litteraturstudie lyfter exempelvis fram att det mycket väl kan vara så att barnet tolkar frågor bokstavligt, att det svarar även om det inte förstår frågan, samt att det är kontextkänsligt, bland annat avseende miljön och den som ställer frågorna. Sist i den här guiden finns en bilaga med en beskrivning av den generella utvecklingen hos barnet mellan 8 och 11 års ålder. Syftet med den bilagan är att ge dig ytterligare insikter om denna utveckling, då den är viktig att beakta när en enkät skapas för barnet i de aktuella åldrarna.

Samtidigt är viktigt att påpeka att det enskilda barnet – oavsett ålder – är unikt, med sina egna förutsättningar och sin egen utvecklingsprocess. Det innebär bland annat att barnets kognitiva och sociala mognad kan skilja sig betänkligt jämfört med andra barn i samma åldersgrupp.

Vad betyder då detta vid utformandet och användandet av enkäter? Barnets förutsättningar att svara på enkäter förstärks vanligen över tid, vilket gör att frågorna behöver vara skraddarsydd utifrån barnets aktuella situation. För att åstadkomma det är det centralt att barnet görs delaktigt i skapandet av enkäter, helt enkelt genom att ni tillsammans skapar frågor som fångar det du vill veta, och då på ett sätt som är anpassat efter barnets ålder och förmåga. Barnet kommer helt enkelt själv hjälpa till att skapa relevanta frågor som det förstår och kan svara på. Med ett öppet sinne och en väl strukturerad process för detta kommer du kunna få ut mycket värdefull information att använda i enkäten, samtidigt som du på ett positivt sätt låter barnet göra sin röst hörd och tar väl vara på dess åsikter.

¹ Se exempelvis Wenemark, M., 2023, "Enkätmetodik: att planera och genomföra en undersökning". Liber: Stockholm. Sida 69–71.

Men vi vill också poängtera att ju yngre barnet är, desto större anledning finns det att inte enbart använda en enkät i informationsinsamlingen. Utan med fördel används kompletterande verktyg. Detta framför allt då barnet i yngre åldrar har en mer begränsad förmåga att svara på frågor, vilket bidrar till en ökande osäkerhet i svarskvalitén. Detta gäller också vid en väl genomförd process där barnet inkluderas på ett tydligt sätt hela vägen från skapandet av frågorna, även om osäkerheten gällande svarskvalitén i en sådan situation rimligen har minskat betydligt jämfört med om barnet inte inkluderats alls.

"När vuxna skapar frågor ska de tänka på att vara tydliga och att man förstår vad frågorna betyder. De skulle kunna tänka på vad de själva skulle svara först!"

[Barn, åk 4]

Ett lämpligt komplement (eller alternativ) till en enkät är att utifrån observationer av barnets beteenden fånga det du vill vet, exempelvis de aktuella förändringar som uppstått. Innebörden av ett observationsverktyg, samt hur ett sådant kan tas fram, kan du läsa mer om i "Mäta utfall via observation - En praktisk vägledning" som vi på Idéer för livet tagit fram.

En viktig slutsats i Socialstyrelsens litteraturstudie är att de skilda förutsättningarna som barnet har i olika åldrar när det gäller att svara på enkätfrågor innebär att barn generellt inte bör slås ihop till en gemensam kategori när svaren analyseras och tolkas. I stället bör de ses, och behandlas, som olika grupper så att svaren kan tolkas och presenteras med utgångspunkt i de förutsättningar som de faktiskt har att svara på frågorna. Och ju yngre barnen är, desto försiktigare bör du vara när det gäller att dra tydliga slutsatser utifrån det insamlade materialet. Snarare handlar det då om att se materialet som indikationer, eller exempel, på

vad det kan tänkas handla om för typ av resultat. Ett exempel på detta kan hämtas direkt från SCB, och mer specifikt deras löpande undersökning om barns levnadsförhållanden. Tidigare fick barn i åldern 10–18 år svara på frågor om skolan, fritiden och sitt mående, men sedan år 2015 har SCB exkluderat åldrarna 10 och 11 år i denna undersökning för att osäkerheten i de svar de får från barnen i dessa åldrar är för stor. Frågorna anses helt enkelt vara för svåra i relation till barnets förmåga.

SCB:s val utgår alltså ifrån att de vill använda standardiserade enkätfrågorna så långt ner i åldrarna som det anses lämpligt utifrån svarskvalitén det ger, och dra gränsen för vilka åldrar som ska inkluderas utifrån det. Ett alternativ är så klart att skapa en motsvarande enkät, av betydligt enklare slag, för barnet från 11 år och nedåt. I en sådan situation kommer det kanske till och med handla om flera olika varianter av enkäten för att anpassa frågorna efter barnets kognitiva förmåga att svara.

Ett mycket bra exempel på utformningen av en enkät för barnet när det är i de yngre åldrarna är den som Barnombudsmannen använt i sin studie "Barns röster från förskolan" som genomfördes år 2018. Det handlade om en interaktiv enkät byggd på bildstöd där barnet valde svarsalternativ baserat på olika former av illustrationer. En rapport med undersökningsresultat, likväl som annan information om undersökningen finns att ta del av på myndighetens hemsida.¹

¹ Läs mer här: [Barnombudsmannen.se/om-oss/regeringsuppdrag/barns-roster-fran-forskolan-undersokning-for-vara-ynghsta-barn](https://www.barnombudsmannen.se/om-oss/regeringsuppdrag/barns-roster-fran-forskolan-undersokning-for-vara-ynghsta-barn)

Att tänka på vid utformning av frågor och skalor

I det här kapitlet lyfter vi fram sådant som är särskilt viktigt att utgå ifrån när frågor och eventuella skalor utformas i en enkät riktad till barn. Använd det här kapitlet som en form av checklista när du skapar en egen enkät riktad till den målgruppen.

"De ska beskriva det så man förstår vad de vill få fram med frågan/frågorna. Inte för svåra ord!"
[Barn, åk 4]

Försök göra enkäten så kort som möjligt.

Ställ därför bara frågor som du upplever är absolut nödvändiga att ha med. Det gör det lättare för barnet att vara koncentrerad och ha god energi genom alla frågorna, vilket i sin tur ökar möjligheterna för relevanta svar. Socialstyrelsens litteraturstudie lyfter också fram vikten av att ha strategier för att barnet ska vara motiverat hela vägen igenom enkäten. Bland annat betonar studien att "webblanketter kan vara underlättande då man genom design och bra dataprogram kan få blanketter att framstå som enkla och intressanta" (Socialstyrelsens litteraturstudie, sida 19).

Använd ett enkelt språk när frågorna ställs då det möjliggör för barnet att fullt ut förstå vad du vill veta.

Detta innebär framför allt att undvika vaga eller mångtydiga ord, och särskilt för de yngre barnen undvika retrospektiva frågor (om det förflutna, bakåt i tiden) och frågor som generellt ställer stora krav på minnet" (Socialstyrelsens litteraturstudie, sida 20). Dessutom bör avpersonifierade frågor undvikas, det vill säga indirekta frågor som exempelvis uttrycks som påstående snarare än frågor. Se alltså till att frågorna på ett väldigt konkret och tydligt sätt efterfrågar det du vill ha svar på. Om du exempelvis vill ställa en fråga kopplad till fysisk aktivitet är det bättre att fråga om barnet sprungit eller gått snabbt, i stället för om det rört på sig. Det sistnämnda kan nämligen betyda många olika saker, och det kräver därför tolkning för att förstå att det är fysisk aktivitet som avses. Och det är långt ifrån säkert att barnet kommer göra just den tolkningen, särskilt som det även i lite högre ålder mycket väl kan tolka saker bokstavligen.

Formulera frågorna neutralt. Det ökar chansen att få ett relevant svar, jämfört med mer ledande frågeformuleringar. Exempelvis är det bättre att fråga "Hur mår du?" i stället för "Hur mycket bättre mår du?". Den senare frågan utgår ifrån att barnet faktiskt mår bättre, vilket minskar möjligheterna att få information om hur det faktiskt är.

Undvik negationer i frågorna. Framför allt det yngre barnet kan ha svårt att tolka innebörden av dessa, vilket gör det avsevärt svårare att lämna ett relevant svar. Här kan det exempelvis vara bra att

ändra formuleringen "Vilken mat gillar du inte?" till "Vilken mat tycker du sämst om?" då det sammantaget kan vara ett mer naturligt sätt för barnet att uttrycka det på. Dessutom eliminerar detta risken att barnet missar ordet "inte" i den första frågan, och därmed omedvetet svarar fel. **Fråga aldrig efter två olika saker i en och samma fråga.** Det är viktigt för att göra det så enkelt som möjligt för barnet att förstå frågan, speciellt i de fall frågan är kopplad till en skala. Att svara på två olika saker, om än sammanhängande, utifrån en enskild skala är svårt, särskilt som det mycket väl kan vara så att barnet vill ange olika steg på skalan för respektive del av frågan. Tänk dig att du ställer en fråga i form av: "Är det mysigt och roligt att vara på fritids?", med svarsalternativen (1) "Ja, mycket", (2) "Ja, lite", (3) "Nej, inte alls". Tänk dig sedan att barnet tycker att det är lite mysigt (svarsalternativ 2) men mycket roligt (svarsalternativ 3). Utifrån dessa alternativ kan barnet egentligen inte ge ett svar på skalan som överensstämmer med situationen. Det blir mycket enklare att svara om frågan delas upp i två separata frågor; en som handlar om det är mysigt och en annan om det är roligt. Är det inte viktigt veta svaret på båda behöver den mindre intressanta frågan tas bort helt.

Formulera frågor där barnet får ge uttryck för vad det känner, snarare än vad som är objektivt "sant". Exempelvis är det bättre att fråga om barnet känt sig utsatt (exempelvis för mobbing), snarare än om det blivit utsatt. Det är barnets upplevelse som är det viktiga att fånga utifrån ett barnrättsperspektiv.

Fråga hellre om frekvens för en viss händelse som ligger nära i tiden än om genomsnittet över en längre tid. I Socialstyrelsens litteraturstudie uttrycks detta på följande sätt (sida 24): "Våra intervjuer har även visat att de yngre barnen har svårt att svara med ett korrekt genomsnitt när det gäller frekvens av händelser. De svarar ofta med det antal händelser som är aktuella de gånger händelsen inträffar och räknar så att säga inte in de dagar/gånger händelsen inte inträffar. De har också en tendens att leta sig tillbaka i minnet till första bästa tillfälle den efterfrågade händelsen inträffade och använda detta tillfälle som "standard". På

"När vuxna ska göra frågor till barn ska de tänka på att inte skriva så svåra ord och välja saker man verkligen kan relatera till. Man ska inte behöva svara på alla frågor och de får gärna sätta in en ruta där man kan skriva varför man inte vill svara."

[Barn, åk 4]

frågan hur många timmar man brukar titta på tv en vanlig vardag tänker barnet bakåt till närmaste dag [det] tittade på tv och svarar för hur många timmar [barnet] tittade på tv den dagen. Därtill finns problemet att människor gör olika saker samtidigt. Man ser till exempel på tv med dator i knät. Man kan förvänta sig att barn har ännu större problem än vuxna med att separera sysslor för att ange hur mycket tid man spenderar på det ena eller det andra".

Samla alla frågor om samma sak på ett ställe i enkäten.

Det underlättar den kognitiva svarsprocessen då samma sak är i fokus för flera olika frågor i följd. Socialstyrelsens litteraturstudie lyfter dessutom fram att det är att föredra att ha korta avsnitt med frågor, att dessa avsnitt har frågor som är så likartade som möjligt när det gäller frågetypen (exempelvis att samtliga är av en och samma flervalstyp), samt att varje avsnitt introduceras med en beskrivande text som tydliggör vad frågorna handlar om. Allt detta för att underlätta för barnet att förstå vad som efterfrågas, och därmed öka möjligheterna för barnet att ge relevanta svar.

Inkludera barnet som ska svara på frågorna i skapandet av enkäten.

Det här har vi redan behandlat, men det är så pass viktigt att det förtjänar att sägas igen. Genom att inkludera barnet ökar förutsättningarna att ställa frågorna på ett sätt som är väl anpassade utifrån dess förutsättningar. Det kan exempelvis handla om att samla några barn, berätta vad det är som ska mätas och sedan diskutera vilka frågor som därmed bör ställas och hur.

Om du använder skalor som svarsalternativ behöver du anpassa antalet svarsalternativ utifrån barnets ålder.

Det är lämpligt att använda 2–3 svarsalternativ för barn 7–10 år, upp till 4–5 svarsalternativ för 11–15 åringar och som mest 5–7 svarsalternativ för de som är 16 år och äldre (Socialstyrelsens litteraturstudie, sida 20).

Om du använder skalor som svarsalternativ bör du även ha en tydlig beskrivning av varje skalsteg.

Enligt Socialstyrelsens litteraturstudie leder det till en ökad svars kvalitet jämfört med om skalstegen enbart presenteras med siffror. Bland annat ger sådana verbala beskrivningar en tydligare bild av vad varje steg faktiskt representerar, vilket ökar möjligheterna att hitta ett så "korrekt" svar som möjligt bland alternativen. För det yngre barnet är symboler (som smileys) dock bra att använda i stället för siffror, men även dessa behöver då kompletteras med beskrivande ord.

Ge möjlighet att svara "vet inte" på frågor.

I de fall barnet inte förstår frågan, eller känner att det inte finns ett svarsalternativ som passar, blir möjligheten att svara "vet inte" (eller andra formuleringar som synliggör att det inte finns något alternativ som passar barnet) ett sätt för barnet att ändå kunna avge ett svar. Och att faktiskt få lämna ett svar är det många barn som vill.

Ge möjlighet att svara med egna ord eller bilder.

Här handlar det alltså om att på ett eller annat sätt uttryckligen uppmana barnet att gärna komplettera sina svar med ytterligare text, eller med bilder (även om bilder vanligen enbart är möjligt vid pappersenkäter). Det kan fungera som ett komplement till skalfrågor eller frågor som kräver svar i fritext. En del barn berättar gärna mer utifrån den typen av uppmaningar. En stor fördel med detta är att barnet får möjlighet att ge sina svar på det sätt som känns bäst för barnet själv.

Se till att barnet får det stöd det behöver för att kunna svara på frågorna.

Barnet har rätt att få nödvändig hjälp för att kunna uttrycka sina åsikter. Det innebär att du behöver ta reda på om det finns några särskilda behov hos barnet så att du kan anpassa enkäten på ett sätt som ger det möjlighet att förstå innehållet, och utifrån det kunna ge sina svar. Det kan exempelvis innebära att översätta en enkät till ett annat språk, att tillhandahålla den i blindskrift, att ge möjlighet att få den uppläst eller att den finns tillgänglig i särskilt lättläst form. Behovet hos barnet avgör vad som är aktuellt i just ditt fall.

Testa alltid enkäten på målgruppen innan den används.

Det kan göras på många sätt, men huvudsyftet är oavsett att få återkoppling på frågorna och de eventuella svarsalternativen. Utifrån återkopplingen kan sedan revideringar göras för att förbättra formuleringarna så att de på ett bättre sätt fångar rätt saker. Att använda någon form av kognitiv intervju är ett bra sätt att göra detta på (se exempelvis den tidigare nämnda enkätboken av Marika Wenemark från 2023, sida 168–185, för en detaljerad beskrivning av sådana).

Kognitiva intervjuer innebär här att på ett eller annat sätt låta barnet gå igenom enkäten och ge återkoppling, exempelvis genom att löpande låta barnet berätta hur det resonerar när det svarar på enkäten och/eller genom att låta barnet svara på frågor om enkätfrågorna och svarsalternativen, bland annat hur barnet tolkar innebörden. Detta kan ske både individuellt och i grupp. Det kan också vara en fördel att utnyttja dessa intervjuer för att uttryckligen diskutera hur frågor och svarsalternativ kan förbättras så att de blir ännu tydligare.

Viktig information när en enkät skickas eller delas ut

I det här kapitlet beskriver vi vilken information som är viktig att förmedla i samband med att en enkät delas eller skickas ut till barnet. Det handlar framför allt om att berätta om enkätens syftet och vad svaren kommer att användas till. Därutöver är det viktigt att rätta ut eventuella frågetecken om hur enkäten ska fyllas i, och på andra sätt underlätta för att få svar som är så relevanta som möjligt.

"Det är att man fick tänka sig in i sig själv, vad är det jag tycker? Ibland blir det bättre när jag tänker på frågorna för jag mår bättre då och det är roligt!"

[Barn, åk 4]

Berätta varför enkäten genomförs. Det är viktigt att förklara vad som är syftet med enkätundersökningen och vilka som ska besvara den. Antingen skriver du om det i enkäten eller ser till att barnet får informationen muntligt. Denna bakgrundsinformation är viktig för att ge en tydlig bild av enkätens kontext. Att få reda på varför någonting ska göras är ofta viktigt för barnet, bland annat kan det bidra till en ökad motivation att svara. Men sådan information är som sagt också en rättighet som barnet har för att bland annat kunna fatta ett informerat beslut om deltagande.

Berätta hur barnet kommer att få ta del av det totala resultatet. När vi samlar information från barnet har vi, vilket togs upp i förra kapitlet, ett ansvar att ta hand om den och även ge barnet återkoppling på något sätt. Berätta därför exempelvis hur resultatet av undersökningen ska användas, samt var det går att ta del av det totala resultatet och eventuella förändringar som genomförts utifrån detta (om barnet vill veta). Hänvisa gärna till en hemsida eller till ett telefonnummer där barnet kan ta del av denna information. Berätta också vem som kommer ta del av resultatet och på vilket sätt.

Berätta att det inte finns några svar som är rätt eller fel. Förhoppningsvis gör det att barnet inte svarar som det tror andra vill att det ska svara, utan svarar ärligt utifrån sin egna upplevelser. Berätta också att barnet har rätt att själv välja om det vill svara eller inte, både på enkäten som helhet och enskilda frågor. Det kan därför vara en god idé att undvika att ha obligatoriska frågor då sådana tvingar barnet som vill svara på enkäten som helhet att svara på varje enskild fråga (även om det kanske inte vill).

Berätta om praktiska saker kring själva ifyllandet av enkätsvaren. Hos barnet kan det mycket väl dyka upp frågor när det ska svara på en enkät, exempelvis om hur lång tid barnet har på sig att svara, om det ska ange sina svar genom att kryssa i, stryka över eller stryka under (om det är en pappersenkät), samt om barnet ska använda

bläck eller blyerts när det svarar på papper. Genom att på förhand ge svar på denna typ av frågor minskar risken att sådana praktiska saker upptar barnets tankar när det väl är dags att svara på frågorna.

Berätta att barnet har möjlighet att svara konfidentiellt. I Socialstyrelsens litteraturstudie resonerar de på följande sätt utifrån detta (sida 22, referenser borttagna): "Det är även viktigt att på ett förtroendeingivande sätt informera respondenten om att svaren är konfidentiella och att deras identiteter inte kommer att röjas. Forsknings-översikter visar att det kan minska bortfall och även ge respondenten en mer positiv upplevelse av enkäten. Om ämnet inte är känsligt kan dock information om säkerheten ha motsatt effekt, förmodligen eftersom det väcker tankar hos respondenten om att det kan finnas skäl att oroa sig".

I litteraturstudien går det även att läsa följande (sida 16): "Äldre barn och ungdomar kan vara en problematisk grupp när det gäller känsliga frågor och även rent allmänt med frågor av mer eller mindre privat karaktär, eller frågor som kan väcka känslor på ett eller annat sätt. Det senare kan vara extra viktigt att tänka på när det gäller tonåringar som är i en emotionellt intensiv period. Det är extra viktigt att försäkra dem om anonymitet och att använda en insamlingsform som känns någorlunda privat".

Här är det också viktigt att klargöra att det konfidentiella inte bara behöver betyda att den som tar emot svaren inte vet vem som svarat. Utan i vissa fall kan det handla om att barnet som svarar inte vill att andra i dess omgivning (exempelvis vårdnadshavare) ska veta om att enkäten besvarats. Om det handlar om en elektronisk enkät kan det vara befogat att barnet får svara på en helt fristående surfplatta, telefon eller dator (exempelvis i ett bibliotek). Framför allt för att undvika att lämna digitala spår efter sig som riskerar att leda till att närstående kan ta del av svaren, som i sin tur kan leda till problem för barnet.

"Skaparna till frågorna ska antingen ge fler alternativ eller göra så att man kan skriva in svaret eller en kommentar själv."

[Barn, åk 4]

"Det som gör det roligt att svara på frågorna är att man kan relatera till frågorna och känner igen sig. De ska också vara intressanta."

[Barn, åk 4]

Berätta vart barnet kan vända sig för att få prata om sina tankar, känslor och minnen.

Om enkäten innefattar frågor som kan uppfattas som känsliga (om än i liten grad), eller som kan trigga negativa tankar eller minnen, behöver enkäten innehålla information om vart barnet kan vända sig (anonymt) om det finns behov av att prata om dessa tankar eller minnen med någon. Med fördel inkluderar du information om detta i slutet av enkäten, efter att alla frågor är besvarade. Se till att där presentera ett flertal olika organisationer i form av deras namn, kontaktuppgifter samt vad de kan bidra med för typ av stöd. Här är det viktigt att organisationerna sammantaget kan nås både via telefon och digitala kanaler (som chatt och e-post), även om respektive organisation inte behöver erbjuda kontakt via båda dessa.

Många barn som söker stöd från denna typ av organisationer skriver till dessa under sena kvällar eller nätter, så att berätta om vilka organisationer som ger sådana möjligheter är också viktigt. Poängtera även att om barnet inte känner sig bekvämt med att prata med en vuxen i sin närhet, kan barnet alltid prata med exempelvis skolsköterskan eller kuratorn på sin skola då dessa har tystnadsplikt. Om enkäten genomförs inom ramen för skolans verksamhet kan det dessutom vara lämpligt att ha med en representant från elevhälsan vid det aktuella tillfället för att informera barnet om att det gärna får söka kontakt om det har behov av att prata och bli hörd.

Bestäm huruvida vårdnadshavarna ska informeras eller inte. I Sverige finns det en riktlinje om att barnet från 15 års ålder är tillräckligt kapabelt att helt på egen hand avgöra om det vill svara på en enkät eller inte. För barnet som är 14 år

eller yngre anses det snarare lämpligt att i många fall informera vårdnadshavare om enkäten, och ibland även få ett uttryckligt godkännande från vårdnadshavare att ge barnet möjligheten att svara på den. Men juridiska regleringar avseende detta finns inte, utan det handlar om en praxis som utvecklats över tid. Så har du för avsikt att använda en enkät där målgruppen är barn under 15 år behöver du fatta ett medvetet beslut om hur du ska hantera denna fråga. Vår erfarenhet kring detta dilemma är att öppenhet gentemot vårdnadshavare oftast är av godo.

I de fall enkäten kan anses handla om ett eller flera känsliga ämnen är det särskilt lämpligt att barnets vårdnadshavare åtminstone informeras om enkäten; vad den handlar om, varför undersökningen genomförs och på vilket sätt. Då kan eventuella frågetecken och potentiella problem utifrån enkäten minimeras genom att de hanteras innan barnet deltar i undersökningen. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg det vi nämnde nyss om konfidentialitet för barnet i relation till exempelvis sina vårdnadshavare.

Barnet kan mycket väl välja att inte svara på en enkät om det är så att vårdnadshavarna har kännedom om att barnet har möjlighet att delta i enkätundersökningen, exempelvis för att barnet tror att det kommer innebära problem. Något som i sin tur begränsar barnets möjligheter att göra sin röst hörd. Sådana aspekter är därför centrala faktorer att beakta i beslutet om huruvida vårdnadshavare ska informeras om enkäten.

Slutord av Barnombudsmannen:

Barnkonventionen och barnets rätt till delaktighet

För att barn och unga ska uppleva att de är fullvärdiga samhällsmedborgare är det grundläggande att de känner att de är delaktiga i alla sammanhang där beslut fattas som rör dem. Barns inflytande och delaktighet genomsyrar stora delar av barnkonventionen och är en viktig komponent i praktiskt barnrättsarbete.

Delaktighet är inte bara ett verktyg för att säkerställa barns rättigheter, det har även ett värde i sig självt. Barns delaktighet i beslut innebär inte att de automatiskt ska ha ett inflytande över beslutet eller ansvar för beslutets utgång, delaktigheten syftar snarare till att stärka själva beslutsprocessen. Det finns en stark relation mellan delaktighet och barnets bästa.

Genom att barnet kommer till tals ökar möjligheten att förstå barnets upplevelser, uppfattningar, önskemål och behov. Och det ger möjlighet att fatta väl avvägda beslut om barnets bästa.

Tydliga krav på systematik och rutiner behövs för ett framgångsrikt barnrättsarbete. Att ha kunskap om barnkonventionen och att förstå hur den ska tolkas är centralt för att tillgodose barnets rättigheter.

Det är staten som har ansvar för att uppfylla rättigheterna i barnkonventionen, men som vuxna har vi också ett ansvar att lyssna på barn, hjälpa och skydda dem.

Låt oss arbeta tillsammans för att barnkonventionen ska bli verklighet i alla barns vardag!

Foto: Magnus Sandberg

Elisabeth Dahlin,
F.d. barnombudsman,
Barnombudsmannen

BILAGA: Om barnet i åldern 8–11 år

I denna bilaga beskrivs viktiga karaktäristiska drag hos barnet som är i åldern 8–11 år, likväl som dess förmåga att kunna svara på enkätfrågor. Texten är i grunden en ordagrann återgivning av sida 14–15 i Socialstyrelsens litteraturstudie¹, men vi har gjort ett fåtal småjusteringar för att underlätta läsningen.

Barn 8–11 år kan förväntas svara på väl designade frågor någorlunda konsekvent. Ju bättre språkförståelse barnet har, desto bättre svars kvalitet. Barn i denna ålder har dock svårigheter med negationer, de tolkar frågor bokstavligt och har svårt att skilja vad som sägs ifrån vad som menas, de är mycket känsliga för flertydighet i frågor och svarsalternativ. Ett exempel på hur de kan tolka frågor bokstavligt är att barn som fått frågan om de varit på skolutflykt svarat nej – de hade dock varit på klassutflykt. De har även problem med frågor som är ”avpersonifierade”, det vill säga indirekta frågor i olika former (till exempel frågor i påståendeform) [9, 17].

Barnen i denna ålder har en större tendens att svara positivt, det vill säga en större benägenhet att hålla med, vilket inte enbart gäller till exempel påståendefrågor (som generellt är förenat med denna tendens att hålla med) utan även enkla ja- och nej-frågor. De yngre barnen har också ett större behov av tydliga begrepp, de har till exempel svårt med så kallad vaga mängdbeskrivningar, ord som ofta och mycket. Man bör i stället använda svarsalternativ som ”varje dag”, ”1–2 gånger i veckan” etcetera. Man kan med fördel även använda enkla ja- och nej-frågor [18].

Barn kräver mer instruktioner än vuxna och man bör påminna barn i åldern upp till cirka 12 år att det inte finns några rätt eller fel svar, att det inte är som på ett prov i skolan. Det kan även generellt vara svårt att förklara själva syftet med undersökningen för barn under 12 år [12, 15].

Om uppgiftslämnaren inte är motiverad, är okoncentrerad eller uttråkad eller inte förstår frågan eller svarsalternativen är risken stor för någon form av ”satisficing” (det vill säga att lämna ett ”tillräckligt bra svar” snarare än det optimala svaret), i stället för att gå igenom den kognitiva svarsprocessen (4-stegsmodellen) innan man lämnar ett svar. För barn är det av största vikt att frågorna är intressanta, enkla och otvetydiga [9].

Barn yngre än 11 år har en tendens att försköna sina svar samt svara hur det oftast är i stället för hur det faktiskt var vid det specifika tillfället man frågar efter [13]. Forskningen har också visat att barn i åldern 8–11 år besvarar frågor även om de egentligen inte har förstått vad frågan avser. De inser inte själva att de har problem med förståelsen.

Deras bristande kognitiva förmåga beror främst på två saker: begränsat korttidsminne, vilket innebär att de inte kan hålla hela frågan i huvudet, samt ett ”begränsat språkligt igenkännande” vilket hindrar barnen från att till fullo ”avkoda” frågans mening. Det partiella bortfallet hos barn vilket förenklat betyder att de inte svarar på frågan, eller anger fler svarsalternativ än vad som är tillåtet är alltså relativt lågt men detta beror just på de kognitiva begränsningarna hos barnen. De förstår inte själva när de har problem med att svara vilket innebär att datakvaliteten blir sämre. På grund av att vi faktiskt får svar finns då risken att vi överskattar svars kvaliteten.

Det går en ganska tydlig gräns vid 11–12 år där andelen problem med att besvara frågor sjunker tydligt. 10–11-åringarna liknar här mer 8–9-åringar än 12–14-åringar [19]. Man har även kunnat visa att det partiella bortfallet för känsliga frågor bland yngre barn är mindre än för äldre barn och tvärtom för övriga frågor, vilket torde innebära att de yngre svarar vad de tror att intervjuaren vill höra, så kallad social önskvärdhet [13].

Även Scott [12] påpekar att barn gärna besvarar frågor ställda av vuxna även om de inte vet svaret eller har en åsikt i frågan. Scott menar vidare att det går en gräns vid cirka 11 år då barn yngre än så har svårt att förstå att olika individer kan tolka saker olika utan att det för den skull betyder att den ena har rätt och den andra har fel.

¹ Socialstyrelsen, 2015, "Litteraturstudie om surveyundersökningar till barn och ungdomar". Ladda ner här: [Socialstyrelsen.se/publikationer/litteraturstudie-om-surveyundersokningar-till-barn-och-ungdomar-2015-1-16](https://www.socialstyrelsen.se/publikationer/litteraturstudie-om-surveyundersokningar-till-barn-och-ungdomar-2015-1-16)

Även inom den mer kliniska/psykologiska forskningen finner man resultat som visar på främst de yngre barnens särställning vid svar på surveyfrågor. Bland annat har Marsh [12] samt Chambers och Johnstone [20] visat på de yngre barnens oförmåga att ta till sig negativt riktade skalor (barn under 12 år) samt en tendens att tolka olika graderande skalor (till exempel Lickertskalor) som om de endast har två steg, det vill säga de kan inte riktigt hantera graderingen utan svarar endast utifrån till exempel ett ja/nej-perspektiv trots att skalan har fler skalsteg (barn under 10 år jämfört med 10–12 åringar).

Även annan forskning har visat att Lickertskalor kan vara problematiskt för barn. Svarsformatet kräver att barnen klarar av att hantera subtila skillnader baserat på erfarenhet, en erfarenhet de ofta inte har [18, 21].

[9] Borgers, N., de Leeuw, ED., Hox, JJ., 2000, "Children as respondents in survey research: Cognitive development and response quality". *Bulletin de méthodologie sociologique*. 66. Sida 60–75.

[12] Scott, J., 1997, "Children as respondents: Methods for improving data quality". In: Lyberg Lmf., editor. *Survey measurements and process quality*. New York: Wiley. Sida 331–50.

[13] de Leeuw, ED., Borgers, N., Smits, A., 2004, "Pretesting questionnaires for children and adolescents". In: Presser, S., Rothgeb, JM., Couper, MP., Lessler, JT., Martin, E., Martin, J., Singer, E., editors. *Methods for testing and evaluating survey questionnaires*. New Jersey: John Wiley & Sons. Sida 409–29.

[15] de Leeuw, ED., Borgers, N., Strijbos-Smits, A., 2002, "Children as respondents: Developing, evaluating and testing questionnaires for children". *International conference on questionnaire development evaluation and testing methods*. Charleston: South Carolina.

[17] Marsh, HW., 1986, "Negative item bias in rating scales for preadolescent children. A cognitive developmental phenomenon". *Developmental psychology*. 22. Sida 37–49.

[18] Stapleton, LM., Cafarelli, M., Almario, MN., Ching, T., 2010, "Prevalence and characteristics of student attitude surveys used in public elementary schools in the United States". *Practical assessment, research & evaluation*. 15(9). Sida 1–11.

[20] Chambers, CT., Johnston, C., 2002, "Developmental differences in children's use of rating scales". *Journal of pediatric psychology*. 27(1). Sida 27–36.

[21] Dashiff, C., 2001, "Data collection with adolescents". *Journal of advanced nursing*. 33(3). Sida 343–9.

Egna anteckningar

A series of horizontal dotted lines for taking notes.

Vi vill skapa ett samhälle med bättre hälsa och ökad trygghet

Vi är många som vet att lyckade investeringar idag leder till god avkastning i framtiden. Men hos Skandias stiftelse Idéer för livet mäts resultaten inte bara i kronor, utan också i kraften och förmågan att förändra samhället till det bättre. För vi vet att gemenskap nu förebygger utanförskap sen och att trygghet nu förebygger kriminalitet sen.

Idéer för livet agerar kraftfullt med mjuka medel, och bygger starka vuxna genom att investera i dem som fortfarande växer. För oss är varje krona som spenderas på att få barn och unga att må bättre, känna mer delaktighet och tro på sig själva, en stor vinst för framtiden.

Vi verkar för bättre hälsa och ökad trygghet för barn och unga och finns med från idé till handling, i insatser som ger effekt och skapar framtidstro. Vi uppmuntrar kompetensöverföring, hjälper organisationer att växa och bidrar till att skapa fler skalbara insatser för en ökad social hållbarhet.

Stiftelsen initierar och stödjer forskning, organisationer och insatser, nationellt såväl som lokalt och är länken mellan många av dem. Vi har funnits i nästan 40 år och stöttat fler än 4600 projekt.

För att skapa en positiv samhällsutveckling krävs ett nära samarbete mellan civilsamhället, offentlig sektor, näringsliv och akademien. Genom vår roll som katalysator kan vi verka för nya strukturer för samarbeten, bidra till att utveckla effektiva förebyggande lösningar som agerar på utmanande samhällsutmaningar.

Vi vet värdet av att förutse risker och arbeta förebyggande och arbetar för utvecklingen av effektiva metoder för att mäta värdet av förebyggande sociala insatser. Att göra rätt insats vid rätt tid lönar sig – både för samhället i stort såväl som för alla barn och unga. Barns hälsa och trygghet är centralt för oss.